

Іван Андрусяк про сірку на порох і проблеми самоідентифікації українців

Андрусяк І. Сірка на порох / І. Андрусяк. К. : Фонтан казок, 2020. 136 с.

«Сірка на порох» – нова книжка Івана Андрусяка для дітей середнього шкільного віку.

Захоплива історично-пригодницька повість легко читається і при цьому дає школярам ґрунтовні знання про козаччину на березанській локації 1637 р.

Головні герої – діти: Серафима (Сірка), яку виховує колишній козак дяк Безсмертний, і Яшка, яким опікується батько – єврей Мошко.

Сюжет твору пов'язаний із боротьбою двох угруповань за п'ять мішків сірки. Сірка, що входить до складу пороху, вибухової речовини, – товар дефіцитний, екзотичний, коштовний. «Бізнес» єврея Мошка захищають колишній козак Семен Байка, дяк Безсмертний і його названа донька Сірка. Захопити цінний товар, учинивши розбійний напад на Мошка, намагаються чужинець-московит і його помічники – козаки-«перевертні».

Протистояння вимагає від героїв книжки і кмітливості, і витривалості у виснажливих погонях болотами, і захисту слабшого від підлих ворогів, і мужності та бійцівської звитяги у двобої. Усі перипетії майстерно вписані у пригодницький сюжет повісті. Проте, на відміну від жанру класичної повісті, «Сірка на порох» І. Андрусяка, як на мене, має дві кульмінації. Перша кульмінація є вершиною спільного духовного звучання душ дуже різних дітей – відважної сироти українки Сірки і витонченого музиканта Яшки, сина єврея, – в епізоді гри на скрипці:

«– Я ще ніколи не чув, синку, такої музики! Це ти для дівчинки грав?»

– Ні, тату, це я грав для Бога» (с. 110).

Друга кульмінація пов'язана із сюжетною лінією змагань за мішки з сіркою і закінчується перемогою дяка Безсмертного у двобої з підступним московитом.

Черговість епізодів, що стосуються кульмінації, є своєрідною системою цінностей митця – автора твору. Первень світу, за Андрусяком, становлять духовні цінності, а вже за ними стоїть уся інша матерія. Саме таку модель світу несе письменник своїм юним читачам.

Драматична історія боротьби завершується перемогою добра над злом, як і має бути в історіях для дітей. У фінальних рядках автор натякає на те, що долі головних героїв у подальшому складуться по-різному. Сірка виявляє бажання навчитися виготовляти порох, бо це дуже потужний засіб протистояння ворогові. Часи ж бо грядуть тривожні й бурхливі. За Яшку, який був зовсім невинним щодо гешефту чи бійцівських справ, але мав талант до музики, усе вирішив батько. Мошко повезе сина до Львова чи Кракова, до великих учителів, подалі від країв, де повсякчас тривають війни та чвари.

Тобто фінал повісті, як твердить І. Андрусяк, виявляється прологом до нової історії про Сірку і Яшка: *«... історія Сірки і Яшка лише починається – уважний читач неодмінно помітить, що в книжці зав'язано далеко не всі сюжетні “вузлики”, залишилися цікаві “ниточки”, які хочеться “розмотати” далі. Власне кажучи, роздобувши всі інгредієнти для пороху, мої герої ще навіть не бралися за саме його виготовлення. Тож, якщо читачам любляться мої герої, ця історія неодмінно матиме продовження»*¹.

Семантичне поле і стильова своєрідність повісті І. Андрусяка «Сірка на порох»

Легкий, присмачений гумором стиль оповіді захоплює читача з перших сторінок повісті. Ось як розмірковує Сірка про Всесвіт і Бога: «І тоді

---

¹ Кошовий В. Іван Андрусяк розповів про свою нову книжку «Сірка на порох» / В. Кошовий // ЕСПРЕСО. 17.12.2019. URL: https://espreso.tv/article/2019/12/17/ivan_andrusyak_rozpoviv_pro_svoyu_novu_knyzhku_sirka_na_porokh

каменюка падає і згорає – а здається, що то зірка з неба злетіла...»; «Це ж Богові, певно, доводиться увесь час від тих каменюк ухилятися» (с. 7, 8).

Щоб полегшити сприймання тексту, І. Андрусяк використовує також і гру слів: Krol (польськ.) – круль – кроль – король; «Сірка» – ім'я і «сірка» – речовина, необхідна для виготовлення пороху.

При цьому у примітках (а також у тексті) дозовано подано виважену історико-краєзнавчу інформацію, сприйнятну для читачів середнього шкільного віку, що поглиблює пригодницький сюжет історичної повісті, але не обтяжує динамічну оповідь (про річку Недру і село Коржі; про розкопану могилу, де видобували селітру; про історичні постаті, дотичні до подій XVII ст., що описані в повісті [Іван Сулима, Станіслав Конєцпольський, Сава Кононович, Павло Бут, Василь Томиленко та ін.); про звичаї, побут і зброю українського козацтва (карабеля, гарда, елмань, мажа); про значення вживаних у побуті слів та імен іншомовного походження (айран, гешефт, Сруль, бакшиш, буза)].

Органічно в текст уплетено відомості про козацький кодекс честі. В епізодах, діалогах, примітках ідеться про те, що: у шабельному поєдинку недопустиме використання іншої зброї; коли запорозьке військо виступало в похід, козакам категорично забороняли вживати алкоголь; справжні козаки завжди ставали на захист слабшого: Семен Байка перехопив смертельний удар шаблюки московита, рятуючи Мошка, а дяк Безсмертний викликав московита на чесний шабельний двобій, аби не допустити загибелі та полону Мошка і його розлуки з сином Яшкою. Козацькі правила перегукуються в повісті з чільною заповіддю українського націоналіста, що вкраплена в текст, як і багато інших важливих тез, устами позитивного героя дяка Безсмертного: «Здобудеш свою державу або загинеш у боротьбі за неї» (с. 57). Усе це працює на формування духовного світу юного українця, водночас розширює контекст твору.

Із діалогів Сірки і дяка Безсмертного, Сірки і Яшки читачі довідуються і про загальнолюдські цінності, наприклад:

*«... – Дух не каменяки ранять, а інші речі, страшніші: підлість, злоба...
А чим живиться Дух? Чим він лікується від ран?
– Музикою, – впевнено мовив Яшка» (с. 109).*

Такі ціннісно-пізнавально-розвивальні студії поглиблюють світогляд читача-підлітка.

Лексичні родзинки, яких не бракує у творах Андрусяка, також органічно влітаються у смислове поле твору: «накокоївся пес Журба» (с. 9); «зміїна говірка» – про мову персонажа-московита; «величезні, як небесні каменяки, сльози» (с. 122); «не на Крим, а таки у Крим» (с. 41) – про похід козаків на допомогу ханові Інает-Гераяю.

До таких родзинок можна віднести і ключове слово повісті І. Андрусяка – «думати», що трапляється в тексті понад десять разів і в контексті останніх політичних подій (виборів 2019 р., де головним слоганом виборчої кампанії П. Порошенка проти популізму команди В. Зеленського – «Закінчення епохи бідності», «Весна прийде – саджати будем», «Учителям – 4 000\$ зарплати» було гасло #ДумайТЕ!) звучить провокативно. Часом розмови навколо слова «думати» набувають своєрідного феміністично-гумористичного забарвлення: «Якщо я дівчинка, якщо не доросла, то хіба це означає, що не вмю думати?!» (с. 71). Цей аспект повісті І. Андрусяка уможливить усі антидискримінаційні експертизи у разі включення її до шкільної програми :-)

Книжка містить чимало натяків на певні історичні події та літературні твори різних авторів, і це є своєрідним тестом для читача: наскільки читач освічений, ерудований – настільки він і поглибить своє розуміння тексту І. Андрусяка завдяки тлумаченню його алюзій та ремінісценцій.

Найперший натяк – на вірш «Розрита могила» Тараса Шевченка, датований «9 октября 1843, Березань». Саме в цьому тексті йдеться і про Україну, і про звичаї, і про Богдана, і про жидів, німоту, москалів, і про

«перевертнів». Утім, на відміну від Шевченка, в образі розритої могили Андрусяк акцентує не тугу через плюндрування України, а прикінцеві сподівання Кобзаря на відшукування надзвичайної сили, яка вивільнила б українців з рабства: «...Ех, якби-то, / Якби-то найшли те, що там схоронили, / Не плакали б діти, мати не журилась...»²

В обставинах 2019 р., коли Україна шостий рік бореться з підступною російською навалою на Донбасі та в Криму, І. Андрусяк цю силу вбачає у... сірці, у поросі, у зброї, у сильних воїнах, що сповідують козацькі звичаї та цінності і «здобудуть свою державу або загинуть у боротьбі за неї». Устами головної героїні повісті Сірки це звучить так: **«То виходить, що нам таки треба першим дістатися до тої сірки і наробити з неї власного пороху. Щоб ні від кого не залежати»** (с. 58).

Тут для сучасників письменника слово «порох» у назві твору своєрідно асоціюється з іменем п'ятого Президента України П. Порошенка, який у військовиків та волонтерів має позивний «Порох» і на каденцію якого випали найскладніші епізоди російсько-української війни 2013–2019 рр.

Окрім Шевченкових мотивів, у творі І. Андрусяка помітна інтертекстуальна гра з українським народним епосом (думами, казками, легендами, піснями тощо), з літературними творами українських письменників (найактуальніша асоціація – «Чорний ворон» Василя Шкляра), а також із «Гарасом Бульбою» Миколи Гоголя (у розмовах героїв повісті про козацькі звичаї та цінності, у темі відповідального батьківства, хоч Сірку й виховує названий батько), із лицарськими епосами, легендами про Робін Гуда (образи брата Тука і дяка Безсмертного перегукуються дуже потужно), романом «Айвенго» Вальтера Скотта (у кульмінаційному описі козацького танцю-бою між дяком Безсмертним і московитом), із романом «Парфум» Патріка Зюскінда (в описах процесу видобування сірки на порох) тощо.

---

² Шевченко Т. Г. Розрита могила / Тарас Шевченко // Зібрання творів : у 6 т. К., 2003. Т. 1 : Поезія 1837–1847. С. 252–253; 691–694.

Таким чином І. Андрусяк долучається до творення новітнього епосу українського буття у світі, з одного боку, вписуючи його у світові традиції такого письма, використовуючи широкий український історико-літературний контекст, з іншого боку – виставляючи свої акценти і надаючи йому легкої читабельної форми пригодницької повісті. Повісті, що спирається на реальні історичні факти, а не повісті-фентезі.

Окрім натяків, письменник Андрусяк із деяких дразливих питань устами персонажів висловлюється прямо і чітко. Не впевнена, що ці твердження завжди органічно вписуються у художній текст, систему вічних цінностей чи традиції інших народів. Однак переконана: українським дітям треба подавати такі дидактичні формули, бо у часи дезінформаційної навали та політико-релігійної розхристаності нашим школярам бракує авторитетних формулювань, що тлумачать болісні теми. Наприклад: «Віра – в душі людини... А в державі не віра – в державі релігія. Це така політика на вірі» (с. 54–55). Політика ж – «це наука про те, як усіх довкола обманути, щоб вони були нещасні, а ти щасливий» (с. 55).

Сторінки твору рясніють висловлюваннями, що тяжіють до авторського афоризму, до прислів'я. Вони перегукуються з народними прислів'ями, вкрапленими в текст, скажімо: «На Бога покладайся, а сам гав не лови». Водночас така стильова гра підсилює своєрідне епічне звучання тексту в цілому:

«Силою козака не візьмеш, а хитрістю запросто – якщо це в хаті, звісно, а не в бою» (с. 37).

«Он ті ж євреї про свою державу, свій Ізраель, принаймі мріють, а ми про свою навіть і не замислюємося» (с. 54).

«...це сила звички: вірити, що десь на чужині є хтось мудріший за тебе, кому ти мусиш підкорятися» (с. 57).

«Наші гетьмани – ніякі не гетьмани насправді, а раби» (с. 57).

«...В нас узагалі небагато людей думають» (с. 58).

«Шкода, що люди не можуть струшувати з себе воду, як собаки...» (с. 113).

«Божя одяга козацьким іграм вадить» (с. 115).

Змальовуючи героїв повісті, автор застосовує не лише портретну характеристику персонажів, опис їхніх учинків, діалогів, а і яскраву мовленнєву презентацію: *«Хватіт! Нечєво с нїм разгаварївать! Тїмоха, брось єво в катьол! Пусть їзварїцца!»* (с. 21). Експресивна «зміїна говїрка» звучить в унісон підлим учинкам московита, які увїнчалися використанням кинджала в шабельному поєдинку з дяком-козаком Безсмертним [*«Це було підло! Так чесний шабельний поєдинок не ведуть!»* (с. 120)].

Ненав'язливо у повісті розкрито тему гармонії людини і природи: коли дївчинка Сїрка ховається від непроханих гостей у розритїй могилї; коли вона разом із котом Безсмертним та псом Журбою завивають, як вовки, мавки, русалки чи їнша «нечиста сила», викликаючи у ворогїв «дикий страх і скажену лють» (с. 24) (до слова, цей епїзод асоціюється із поєдинком Іллі Муромця та Солов'я Розбїйника. Але в Андрусяковїй манерї-грї з текстами/образами/читачами на роль Солов'я призначено kota Безсмертного); коли слїдом за псом навпомацки проходили болотами; коли *«...нестерпно хочеться пити. А довкола ж вода! Однак пес, хоч і спраглий, її не п'є, і її не варто»* (с. 95); коли шукали їстівні пагони дикого часнику на болотї та *«розжилися четвїркою»* яєчок дикої качки. А *«...ще трїйко дївчина залишила в гнїзді. Геть позбавляти качку потомства її було совїсно»* (с. 103)... А також тоді, коли болотяні п'явки допомагають утікачам позбутися переслїдування:

«...чолов'яга взявся далї обмацувати жердиною болото. Аж раптом закрутився, мов ошпарений, і полїз рукою в штани. Обмацував себе з таким виразом обличчя, що Сїрка заледве змогла проковтнути смїх.

– Бісового б-батька твань! – з огидою лайнувся Пилип, виймаючи з матні п'явку... і... почалапав до берега» (с. 96).

Архетип **ставлення** до юдеїв, у яких лицарі у праведний і неправедний спосіб зазвичай живилися коштами для спорядження своєї дружини в похід (згадаймо хоча б історію зі скринями з піском, що їх Сід як заставу з коштовностями залишив Рахілю з Юдою, щоб отримати шістсот марок для свого походу на маврів і тридцять (!) – посередників, дону Мартіну Антолінесу, з «Пісні про Сіда»), відтворено у **ставленні** московита до Мошка. Чужинець по-розбійницьки прагне відібрати п'ять мішків сірки («Подж-ж-жарь ево!», с. 18), які Мошко замовив Саливону Сивокобилі і які козак/чумак доставляв Мошкові з Товмачів, що під Львовом, уже не вперше. Московит не лише напав на Мошків гешефт, а й жорстоко знущався з єврея, коли той не пристав на нахабні брехливі обіцянки: «Будуть тобі гроші. Пан-товариш заплатить, як домовлялися, ще й додасть...» (с. 17).

До честі середньовічного іспанського лицаря, Сід хоч усвідомлював нешляхетність свого обману:

«...Ловчить не хотел бы. Да, видно, придется.

Коль вы согласны, лари мы сколотим,

Для весу песком их оба наполним,

Обтянем кожей, запрем надежно...

.....

...К Рахилю с Иудой скачите скорее...

.....

Видят творец и сонмы блаженных:

Лишь по нужде к обману прибег я»³.

Цього не скажеш про московита, який у повісті постає як негативний персонаж.

---

³ Песнь о Сиде // Библиотека всемирной литературы. Серия первая. Т. 10. С. 262.

Українці ж до євреїв у творі І. Андрусяка, попри різну ментальність, ставляться інакше: козак Семен Байка ціною власного життя рятує зовсім не відважного Мошка від шаблюки чужинця; Сірка виснажливим шляхом через болото приносить Яшкові смичок від скрипки, який той забув, поспіхом утікаючи від переслідувачів разом із батьком; Сірка разом із псом Журбою виводить Яшка і Мошку з боліт на берег річки Трубіж; а названий батько Сірки дяк Безсмертний у козацькому шабельному двобої з московитом захищає і життя, і гешефт Мошка.

Звісно, ці епізоди мають дещо ідилічний характер. Але ж повість написана для дітей. І вона вчить тому, що слабшого треба захищати. Що іншого (музиканта чи торговця) треба поважати. Що «якщо козак викликав козака на чесний бій, то цей бій таки має бути чесним» (с. 115). А якщо московит поводить, як шакал, то тоді навіть кіт стає «небаченим диким чорним звіром» (с. 122) і допомагає дякові-козакові здолати ворога. [Правда, Андрусяк не був би Андрусяком, якби, знижуючи градус патосу, не погрався з єврейським питанням у гастрономічному епізоді з салом (с. 104)].

Повість «Сірка на порох» вибудована відповідно до жанрово-стильових рис історично-пригодницької прози з елементами інтертекстуальної гри щодо лицарського та героїчного епосів. Водночас творові притаманна уже впізнавана манера оповіді І. Андрусяка. Легкість подання складної проблеми, гумор, як своєрідна приправа, що полегшує сприймання непростих чи трагічних тем, розлоге асоціативне поле тексту, чіткі ціннісні орієнтири, пізнавально-розвивальна насиченість повісті, добірна і водночас органічна українська мова твору, добра, тепла, животворна його енергетика – це і є стильові константи індивідуального стилю письменника.

На доброзичливу атмосферу твору налаштовує й обкладинка книжки (автор Надія Дойчева). На передньому плані зображена головна героїня Сірка, яка надзвичайно схожа на доньку І. Андрусяка Стефанію. Оцей своєрідний вияв батьківської любові-гри автора позбавляє образ Сірки з

пістолем агресивності. За спиною Сірки бовваніє зосереджений на гри на скрипці Яшка. Його ну дуже витончені руки геть не войовничі. Таке зображення пари героїв провокує думки про романтичну історію, що інтригує потенційного читача.

Пригоди, описані у творі, проілюстровано графічними малюнками (автор Ольга Московченко) – жанровими сценами, пейзажами, «портретами» kota Безсмертного і пса Журби (та інших персонажів), зображеннями атрибутів козацького життя (шаблі, гармати), що химерно переплітаються зі скрипкою, християнськими символами та дівочим намистом і підсилюють враження від повісті.

Загалом текст надається до візуалізації, створення на його основі якщо не фільму, то мультфільму.

Іноді у повісті трапляються, як на мене, трохи невправні фрази: «...пес Журба ліг на порозі хати й приготувався нікого чужого не впускати» (с. 31) – слово «приготувався» здається тут зайвим. «Але ж за тим запахом їх аж бігом вичислять...» – сучасний сленг у повісті історичного характеру видається недоречним, проте, якщо словечко «вичислити» вжито, щоб залучити до читання розбещеного гаджетами підлітка XXI ст., – тоді і цей прийом можна вважати доцільним.

Найвагомішим у повісті І. Андрусяка «Сірка на порох» є пошук шляхів самоідентифікації українців, шляхів відродження самоповаги, гідності, впевненості у собі. Автор пропонує нову тональність (не тужливу, а войовничу, з гумором, з елементами гри) і новий кут зору на минувшину, закликаючи пізнати справжній характер і цінності своїх предків, а також переосмислити їхні помилки. Українці мають вийти на новий рівень свого розвитку, навчитися чітко усвідомлювати виклики сьогодення і ДУМАТИ та БОРОТИСЯ, а не шукати, «до кого б прибитися», і поступатися нахабним та брехливим новітнім «православним царям».

Сам письменник наголошує на цьому так: *«Мені здається, що нам, сучасним українцям, і дорослим теж, цього дуже бракує – притомного розуміння минушини, асоціювання себе з нею. Кажучи “історія”, ми часто маємо на увазі винятково політичну історію – і думаємо “ох, це ж були нещасні люди, забиті, затуркані, кріпаки, які вічно бідували, жили в гніті” тощо. Насправді ж це далеко не так. Ба більше: якщо ми не “порозуміємося” зі своїми предками, не “відчуємо” їх у собі, не “впізнаємо” себе в них – то наступні покоління точнісінько так само думатимуть про нас як “нещасних, забитих і затурканих”. Тим паче, що наша сучасна політична історія вкотре “повторює” минушину: той самий авантюрний вибір очільників держави, все та ж гібридна війна з Росією, яка періодично входить у “гарячу” фазу, все та ж корупція, наївна віра населення в те, що “все чуже краще” і “хтось прийде й порядок наведе”»⁴...*

Ніна Головченко

---

⁴ Кошовий В. Іван Андрусяк розповів про свою нову книжку «Сірка на порох» / В. Кошовий // ЕСПРЕСО. 17.12.2019. URL: https://espreso.tv/article/2019/12/17/ivan_andrusyak_rozpoviv_pro_svoyu_novu_knyzhku_sirka_na_porokh